

Türk Tarihinde Tölösler

Saadettin Yağmur GÖMEÇ*

Özet

Türk tarihinin teşkilatsız boyları olan Ogur-Tölöslerin, Kuzey Çin'den başlayarak, Doğu Avrupa'ya kadar uzanan bir saha içerisinde yaşadıkları hakkında malûmatlara rastlanmaktadır. Bu Türk kabileleri evvela bugünkü Çin'in de kuzeyindeki Ordos-Kansu, daha yukarıda Selenge-Orkun-Togla vadileri ve biraz daha kuzeyde Yenisey-Sayan hattı ile batıda Türkistan, Hazar-Aral çevresi, sonra Karadeniz ve İdil-Ten havalisinde, ayrıca Orta Macaristan'a kadar yayılan bölgelerde, konar-göçer bir hayat sürdürmekte idiler. Kısaca Tölösler, Orkun Nehrinin doğusundan başlayıp, Doğu ve Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada hayvanlarını otlatıyorlardı. Hunlar çağında ise Türk yurdunun kuzey bölgelerinde yer alan Tölös tayfaları henüz kendi birliklerini kuramamışlardı. Biz bu çalışmamızda Türk kabile teşkilatının temelini teşkil eden Ogur-Tölös meselesine değinmeyi düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Türk Tarihi, Türk Kabileleri, Tölösler*

The Tölös In The History Of Turks

Abstract

There is an information on Ogur-Tölös tribes who live in an area starting from Northern China extending to Eastern Europe. These Turkish tribes firstly maintained nomadic life in Ordos-Kansu in the north of current China, more above Selenge-Orkun-Togla valley, a little further north Yenisei-Sayan line, in the west Turkistan, the Khazar-Aral environment, then the Black Sea and Volga-Ten vicinity as well as districts extending to Central Hungary. Shortly, Tölös grazed their animals in a wide geography extending from the east of the Orkun

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, sgomec@ankara.edu.tr

river to the Middle and East Europe. In the period of Huns, Tölös tribes in this northern homeland of the Turks did not yet set up their own union. In this work, we intend to address the issue of Ogur-Tölös constituting the foundation of the Turkish tribal organization.

Key Words: *Turkish History, Turkish Tribes, Tölös*

Türk tarihinin bilinen en eski devirlerinin anlatıldığı Çince vesikalara baktığımızda, neredeyse M.Ö. 30. asırdan itibaren Türk-Hunlara değinildiği görülür. Bununla beraber bu belgelerde siyasi bir devlet yapısına ulaşmış Hunlar anlatılırken beş büyük sülaleleri olduğu söylenir¹ ki; meşhur Börü Tonga (veya Tokta/Mo-tun) Kagan, Çin imparatoruna M.Ö. 176 tarihinde gönderdiği mektupta, “Tanrı’nın izniyle Çin ülkesinin kuzeyindeki yirmialtı ülkenin hepsi artık Hun oldu. Batı ve güneyde yay çeken halklar tek bir aile hâline geldi. Kuzey topraklarında asayiş sağlandı. Şimdi askerlerimi dinlendirmek, atlarımı da beslemek istiyorum”² diyordu. Herhalde bunların içinde yabancı halklar da vardı ve önemli bir kısmı artık büyük kabile ya da bodun düzeyine gelmiş, Türk topluluklarıydı. Onların hangi vakitler kabile teşkilatlarını kurduklarını bilmiyoruz, ancak hem Çin kaynaklarını, hem de Türkçe belgeleri incelediğimizde Ogur, Tölös, Ting-ling ve T’ieh-le (T’ie-le/Kao-che)³ adlarıyla gördüğümüz (belki çok eskilerde Ti, Tik)⁴ bu topluluğun biz aynı olduğunu düşünmekteyiz.

¹ Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2012, s.15-22.

² Gömeç, *Türk Hun...*, s.87-89.

³ Ting-ling sözünün ilk ve T’ie-le’nin ikinci hecesi tıpkı Türk kelimesinin manalarından birisi gibi “güçlü, dayanıklı, sağlam, halk, yöneten” anlamlarına gelmektedir. Bakınız, Kürşat Yıldırım, *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010, s.181, 290.

⁴ Mesela “ti” imi için “kök börü”, “insan” ve “ateş” işaretlerinden meydana geldiğine dair ilginç bir iddia vardır. Bakınız, Gürhan Kırilen, *Göktürklerden Önce Türkler*, Ankara 2015, s.12-13.

Türkçe adları Tölös olan bu teşkilatsız Türk gruplarının, yukarıda da geçtiği üzere değişik Çin yıllıklarında “Ting-ling, T’ie-le” ve “Kao-che”⁵ gibi isimlerle zikredildikleri bilinmektedir. Ayrıca bu adlandırmaların Türkçe “tekerlek” veyahut da “kagni” kelimesiyle ilişkilendirildiğini de görürüz⁶. Ancak Türkçe kitabelerde Tölös isminin doğrudan yazılıyor olması dikkatten kaçmaktadır. Yani o çağda Türkler “kagni” ve “tekerlek” kelimelerini de biliyorlardı. Tölösler için bu adları kullanmadıklarına göre, başka bir anlam ifade ediyor olmalı. Hem metinlere, hem de arkeolojik kazılarda ele geçen resimlere baktığımızda, kagnıyı Türkler çok eski çağlardan beri tanımaktaydılar. Ayrıca Oguz Kagan Destanı buna en güzel delildir. Tölösler için bu adları kullanmadıklarına göre, başka bir anlam ifade ediyor olmalı! Herhalde bu kelimenin kökü “töl” idi. Pekçok tarihî sözlüğe baktığımızda; töl, tölek, tölenmek gibi kelime ve fiillerin manaları hemen hemen aynı olup, bu da soy-sop, evlat, güç-kuvvet, olgun, yaşlı, sağlam, yerinde duran, birşeyin dışı, çıplak vs. anlamlara gelmektedir⁷. Bize göre Tölös kelimesinin manasını buradan yola çıkarak aramak gerektiğini düşünüyoruz.

⁵ Çin yıllıkları Kao-chelarla eski Ti, T’ie-le, T’ieh-le, Ting-linglerin aynı olduğunu, sonradan kendilerine bu ad verildiğini (belki arabalarından dolayı) söyler. Bakınız, Kirilen, *Göktürklerden Önce...*, s.61-62.

⁶ O. Maenchen-Helfen, “The Ting-Ling”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 4/1, Cambridge 1939, s.83; Mau Tsai Liu, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-küe)*, II. Buch, Wiesbaden 1958, s.491; Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ankara 2002, s.75; Enver Baytur, “Çin’deki Eski Kaynaklarda Türklerin İlk Ataları Üzerine”, *Doğu Türkistan’ın Sesi*, 5/17, İstanbul 1988, s.7; Ling Kao Ling, *Toba Wei Sülalesi Devrinde Çin’in Kuzey ve Batı Komşuları*, Doktora Tezi, Ankara 1978, s.46.

⁷ Şeyh Süleyman Efendi, *Çagataj-Osmanisches Wörterbuch*, Bearbeitet von I.Kunos, Budapest 1902, s.199; Heikiki Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul 1950, s.182; *Derleme Sözlüğü*, C. X, Ankara 1978, s.3979; El-Hvarizmi, *Mukaddimetü’l-Edeb*, Haz. N.Yüce, Ankara 1988, s.189; Konstantin Kuzmiç Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Cilt II, 2. Baskı, Çev. Abdullah Taymas, İstanbul 1988, s.770.

Çin kaynaklarında “T’ie-le” veya “T’ieh-le” şekillerinde yazılan Tölöslerin bir yanlış anlaşılma ile, Hunların neslinden geldikleri de söylenmiştir⁸. Aslında bu kısmen doğrudur. Çünkü diğer yandan düşündüğümüzde, Hunlar da Tölöslerdendir. Çin belgelerindeki bu yanlış bilgidен dolayı belki de, Tölöslerin Hunlardan ayrı oldukları, Kök Türk olmayan fakat Türkçe konuşan bütün Türk boylarının Tölös adı altında toplandıkları söylenmiştir⁹. Bu görüş de doğru olmakla beraber, 6-7. yüzyıllarda Asya’daki en kalabalık etnik kuvvet Tölöslerin, teşkilatsız Türk grupları olduğundan artık haberdarız.

Çin yıllıklarında bu Tölöslerin, Kuzey Çin’den başlayarak, Doğu Avrupa’ya kadar uzanan bir saha içerisinde yaşadıkları hakkında malûmatlara rastlanmaktadır¹⁰. Buna bağlı olarak Çince vesikalari incelediğimizde, Mogolistan’ın doğu taraflarından başlayarak, Avrupa’nın doğusuna kadar uzanan bu geniş coğrafyada Tölösler umumen altı bölgede gösterilirler: 1- Togla grubu. 2- Tanrı Dağları grubu. 3- Altay grubu. 4- Maveraünnehir grubu. 5- Aral-Kafkas grubu. 6- Doğu Avrupa grubu. Esasında bizim fikrimize göre, ataları kurt olan Türk ile Tölös aynıdır. Aral-Kafkas ile Doğu Avrupa’dakiler kendilerine Ogur dedikleri gibi, Batı kaynaklarında da bu isimle anıldıklarını

⁸ Wolfram Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, Ankara 1942, s.72; Liu, *Die Chinesischen...*, I. Buch, s.127; William Samolin, “East Turkistan to the Twelfth Century”, *Central Asiatic Journal*, IX, The Hague 1964, s.149; Ling, *Toba Wei...*, s.46.

⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 3. Baskı, İstanbul 1988, s.153; Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları”, *Belleten*, Sayı 48, Ankara 1948, s.812.

¹⁰ Bizim Tölös dediğimiz, ama genel anlamıyla Çin yıllıklarında kuzeyli Türkleri ifade eden Ti, Tik, T’ie-le, Ting-ling, Kao-chelarin Mo-tun (Börü Tonga/Tokta) Yabgu’nun ilk ortaya çıktığı yıllarda Baykal Gölü havalisinde kalabalık bir şekilde yaşamaları, tarihî Türk yurdunun da neresi olabileceğine bir delildir. Türk-Hun Kaganlığının tekrar gücünün yükselmesiyle beraber, onlar yeniden Çin’den başlayıp Doğu Avrupa’ya kadar uzanan bozkırlarda korkusuzca hareket edeceklerdir. Ayrıca bakınız, Kirilen, *Göktürklerden Önce...*, s.16-17.

belirtmek isteriz¹¹. Bu Türk kabileleri evvela şimdiki Çin'in de kuzeyindeki Ordos-Kansu, daha yukarıda Selenge-Orkun-Togla vadileri ve biraz daha kuzeyde Yenisey-Sayan hattı ile batıda Türkistan, Hazar-Aral çevresi, sonra Karadeniz ve İdil-Ten havalisinde, ayrıca Orta Macaristan'a kadar yayılan bölgelerde, konar-göçer bir hayat sürdürmekte idiler. Kısaca, Tölös-Ogurlar Orkun Nehrinin doğusundan başlayıp, Doğu ve Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada hayvanlarını otlatıyorlardı¹². Hunlar çağında ise Türk yurdunun bu kuzey bölgelerindeki Tölös tayfaları henüz kendi birliklerini tamamen kuramamışlardı.

Çin kaynakları M. önce 3. asra kadar Türkler hakkında dağınık bilgiler vermekle birlikte, bunlar son derece cılızdır. Burada ne Türk beylerinin, ne de ailelerinin adı doğru-dürüst yazılıdır. M.Ö. 2000'lerden 3. yüzyıla kadar Türklerin başından ne geçti, bu konuda fazla bir şey söyleyemeyiz. Dolayısıyla kimi araştırmacıların yaptığı gibi sadece arkeolojik bulgular ve varsayımlarla da kesin bir sonuç çıkarılamaz. Tahminimize göre, Çin belirli bir zaman geçtikten sonra Türkleri yine ciddiye almayıp, onları güçlü ve tehlikeli görmemekteydi. Bu vaziyet, belki de Türk beylerinin henüz devletin güvenli merkezinden bu zengin havalie kalabalık ordular hâlinde gelip, bizzat faaliyette bulunmadıklarından doğmaktadır. Tabi ki bu belirsiz durum, Türk tarihi açısından bir eksiklik. Fakat yine de belgelerde teşkilatsız Türk-Tölös kabilelerinin Çin ile münasebetlerine değiniliyor, ama ne yazık ki onların idarecileri hakkında haber verilmiyor.

Bununla beraber Çin yıllıklarında Tölösler ile alâkalı bir destan anlatılmaktadır ki, o da kısaca şöyledir: Tölöslerin (Kao-che) eski hakanlarından birinin o kadar güzel ve iyi iki kızı vardı ki, babaları

¹¹ Friedrich Hirth, "Nachworte zur Inscript des Tonjukuk", *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei*, Dritte Lieferung, St. Petersburg 1895, s.37-38; Eberhard, *Çin'in Şimal...*, s.70-75; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 2. Baskı, İstanbul 1983, s.90; Ling, *Toba Wei...*, s.47; Ögel, "Göktürklerden Önce Orta Asya'da Türk Devletleri", *Tarihte Türk Devletleri*, C. I, Ankara 1987, s.74.

¹² Ögel, *Türk Kültürünün...*, s.154; Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara 1971, s.16; Kafesoğlu, *Türk Milli...*, s.90, 104.

Tanrının onları insanoğulları ile evlenmek için yaratmış olduğuna inanmıyordu. Kendi kendine, “bu güzel ve iyi kızlarımı nasıl bir insanla evlendiririm”, diyordu. Böylece kızlarını daha üstün biriyle nikahlamayı düşünerek, memleketinin kuzey taraflarında yüksek bir yerde onlara saray yaptırdı. Türklerin katundan bir derece aşağı saydıkları, bige yani prenses yerine de kullanılan konçuy unvanlı iki kız buraya bırakıldılar ve kendi hallerinde yaşamaya başladılar.

Ama aradan epey zaman geçmiş olmasına rağmen, ne öyle tabiat-üstü bir varlık gelmiş, ne de kızlarla evlenmiş. Kızların anneleri çocuklarını almak isteyince, Tölös beyi henüz bunun vakti olmadığını söyledi. Aradan bir sene daha geçip, kızlar bu şekilde beklerken, bir börü konçuyaların yaşadığı sarayın etrafında gece-gündüz dolanır oldu. Bir türlü oradan ayrılmıyordu. Bu sarayın dibinde kendine bir in yaptı ve orada yatıp-kalkmaya başladı. Küçük kız durumdan şüphelenip, bu kurtun babalarının kendileriyle evlendirmek istediği varlık olduğuna inanarak, saraydan çıktı. “Ben onunla evleneceğim” dedi. Kardeşi “gitme” diye ısrar ettiyse de, onu dinlemedi. Kurtun yanına vararak onunla evlendi. İşte bunlardan olan çocuklar Tölös/Kao-che halkının atalarıdır. Söylendiğine göre onların sesleri kurtlarınkine benzer¹³.

Görülebileceği gibi bu destanda da kuttan türeme karşımıza çıkmaktadır. İslamiyetin tesiriyle değişmemişlerin haricinde, benzer bütün Türk destanlarında bu motif daima vardır. Diğer bir husus, daha önceki destanların tersine buradaki kurt erkektir. Bununla beraber Tölöslerin seslerinin kurtlarınkiyle benzerliğinin yanısıra, Kıpçaklar hakkında da bu tip rivayetler mevcuttur. 11. asrın sonlarında yaşamış bir Kuman-Kıpçak beyi olan Benek de kurt gibi uluyordu. Yine eski Hakasların kurt sesi çıkardıkları söyleniyor¹⁴.

¹³ Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Destanlarına Giriş*, 2. Baskı, Ankara 2015, s.191-192.

¹⁴ Lasio Rasonyi, “Tuna Havzasında Kumanlar”, *Bellekten*, C. 3, Ankara 1939, s.406; s.38. Butanayev, V.Ya-Butanayeva, I.I., *Hakaskiy Istoriçeskiy Folklor*, Abakan 2001, s. 38.

Türk tarihinin en muhteşem eserlerinden olan Kök Türk Yazıtlarında Tölös adı umumiyetle Tarduş tayfalarıyla birlikte zikredilir. Mesela Köl Tigin ve Bilge Kagan kitabelerinin doğu yüzünde: “Tölös, Tarduş bodunıg anta itmiş. Yabgu, şadıg anta birmiş”¹⁵, sözüyle karşılaşmaktayız ki; devlet başkanları idari düzenlemeleri yaparken, hanedanın en yüksek kişisini, yani veliahtı Tarduş Yabgu, bir alt derecedekini de Tölös Şad olarak atıyordu. Uygurların ünlü kaganı Börü Ken (Mo-yen Çor/belki Kun/Genişleten/Yayan)¹⁶ tahta çıkınca, büyük oğlu Kutlug Bilge’yi Tarduş Yabgu, küçüğünü de Tölös Şad yapmıştı ki, bu hususta Şine Usu ve Tez II Yazıtlarında: “eki oğluma yabgu şad at birtim. Tarduş, Tölös bodunka birtim”¹⁷, denmektedir.

Kaynaklarda karşımıza çıkan ilginç bir durum da, Uygur dönemine ait Terhin Kitabesinin batı yüzü 6-9. satırlarında gördüğümüz üzere bazı ünlü komutanlar ve onların sahip olduğu halklar ile emirlerindeki kuvvetler şöyle sayılmaktadır: “Tengride Bolmuş İl Etmış Bilge Kanım’ın içreki (tabi) halklarının sayısı altmıştır. İç Buyruk Başı Inançu Baga Tarkan (ile) buyruklar dokuz kişidir. Bilge Tay Sengün Tutuk, Beşyüzbaşı Külüg, sağda Öz Inançu, Beşyüzbaşı Ulug Öz Inançu Urungu, Yüzbaşı Ulug Urungu, Tölös beylerinin oğlu Binbaşı Tölös Külüg Eren, Tarduş beylerinin oğlu Binbaşı Tarduş Külüg Eren, Tarduş İşbaralar, Beşbinerbaşı Alp İşbara Sengün Yaglakar....dokuzyüz erbaşı Tuykun Ulug Tarkan Bukug, binlikleri...halkı binliktir, Kagas Ataçuk’un halkı binliktir...”¹⁸. Buradan ayrıca bir seferberlik veya harp hâlinde Tölös ve

¹⁵ Bakınız, *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 13-14. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 12. satır: “Tölös ve Tarduş halkını orada düzenlemiş. Yabguyu ve şadı orada atamış”.

¹⁶ Yıldırım, *Türk Tarihi ...*, s.335.

¹⁷ Bakınız, *Şine Usu Yazıtı*, Doğu tarafı, 7. satır; *Tez II Yazıtı*, Batı tarafı, 6. satır: “İki oğluma yabgu ve şad unvanı verdim. Tarduş ve Tölös halkının üzerine gönderdim”.

¹⁸ Bakınız *Terhin Yazıtı*, Batı tarafı, 6-9. satır: “tengride bolmuş il etmiş bilge kanım içreki bodunı altmış iç buyruk başı inançu бага tarkan ulug buyruk tokuz bolmuş bilge tay sengün tutuk beşyüzbaşı külüg onğı öz inancu beşyüzbaşı ulug öz inançu urungu yüzbaşı ulug urungu tölös begler oğlu

Tarduş beylerinin göndereceği komutan ve askerlerin de önceden belirlendiğini anlamaktayız.

Kök Türk Kaganlığı kurulmadan evvel, bir zamanlar tarihî Türk yurdunun batı taraflarına hâkim Juan-juanlarla kıyasıya mücadeleye giren Türklerin esasını bu Tölösler meydana getiriyordu ki, belki de bu harpler sayesinde Börülü ailesi Orta Asya'da başarılı oldu. Juan-juanlar bilhassa da doğu-batı ticaret yolunun kontrolü yüzünden onlarla kavgalıydılar. 5. asrın ikinci yarısında Türkistan bölgesinde kuzey-güney diye iki kısma ayrıldıkları söylenen Tölöslerin kalabalık bir grubu 487 tarihinde Juan-juanları dinlemeyerek, bağımsızlık hareketine giriştiler ve Juan-juan beyi Tu-lun onların üzerine sefer açtıysa da ordusu yenildi. Bu mağlubiyet Juan-juan hükümdarı ve annesinin sonunu getirdi. 506'da Juan-juanların idaresi T'a-han Kagan'ın elindeydi¹⁹ ve 508 senesinde Ak Hunlar tarafından öldürüldüğü söylenen Kü Beg'in (Ch'üung-ch'i) yerine bir grup Tölös'ün lideri olan oğlu Mi-o-t'u (belki Ming Tutuk?), bugünkü Bar Köl'ün kuzeyinde Juan-juan ordusunu mağlûp edip, kaganları T'a-han'ı öldürmüştü. O, Tabgaçlarla da ilişkiler kurdu ve karşılıklı olarak elçiler gönderdiler. 516'da ise, T'a-han'ın oğlu Chou-nu (belki Çona) babasının intikamını almak için Tölöslere saldırdı ve Mi-o-t'u'yu (Ming Tutuk) yakaladı. Onu ayaklarından bir ata bağlayarak, atı koşturmak suretiyle öldürdü ve kafasını kesip, bardak olarak kullandı²⁰. Çin kaynaklarına göre, herhalde bu sırada onun kabilesi Ak Hunlar tarafından himaye görüyordu. Ming Tutuk'un yerine

bingbaşı tölös külüg eren tarduş begler oğlu bingbaşı tarduş külüg eren tarduş işbaras beşbing erbaşı alp işbara sengün yağlakar...tokuz yüz erbaşı tuykun ulug tarkan bukug binga...bodunı binga kagas ataçuk bodunı binga....”

¹⁹ Bahaeddin Ögel, “Doğu Göktürkleri Hakkında Notlar”, *Belleter*, C. 21, Ankara 1957, s.113-114; Duck Chan Woo, *Juan-Juan'lar*, Doktora Tezi, Ankara 1995, s.60-61.

²⁰ Yüzlerce yıl sonra Çingiz Han ile kan kardeşi Camuka arasındaki kavga sırasında, Camuka da ele geçirdiği iki düşmanın kafasını kestirdikten sonra atların kuyruklarına bağlatarak, sürükletmek suretiyle parçalamıştı. Bakınız, *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, 2. Baskı, Ankara 1986, s.61-62.

geçen muhtemelen kardeşi Tirek Alp (A-fu-chih-lo)²¹, Juan-juan hanını yenilgiye uğrattı. Bu kişiye daha sonra Ulug Boyla unvanı verildi²².

Bir dizi siyasi hadisenin peşinden Batı Tabgaç devletinden, Altayları kendilerine üs seçen ve burada çoğalarak, kuvvetlenen Börülüler (A-shih-na) nezdine 534 yılında bir elçi gönderildi. Bu arada kuzeydeki Tölöslere karşı Juan-juanlar bir başarı kazanmışlar, Tölös beyi de yeğeni tarafından 536 tarihinde öldürülmüştü. Ayrıca 545'lere doğru Bumın'ın liderliğindeki Türklerin (Börülü Tölösleri) Çin hudutlarında ticaretle uğraştıklarını ve artık onların Çinlilerin dikkatini çektiklerini de biliyoruz. 546 senesine gelindiğinde ise, bir Tölös ayaklanması üzerine, Altaylar ve Orta-Batı Mogolistan'da bağımsız yaşayan Börülüler, Juan-juanları uyarmış ve yardım etmişlerdi. Hatta kaynaklar, bu sırada Bumın'ın elli bin Tölös ailesini egemenliğine aldığı da söylemektedir. Bundan dolayı Bumın, Juan-juan kaganının kızını istedi. Buna çok kızan Anaguey'in gönderdiği elçi onun ağzından; "Siz benim kölelersiniz, demircilerimsiniz, böyle bir talepte bulunmaya nasıl cesaret ediyorsunuz", diye bu teklifi geri çevirmişti. Muhtemelen Bumın'a yollanan küstah elçi onu aşağılayınca, öldürüldü²³. Bu isteğin yerine

²¹ Yıldırım, *Türk Tarihi ...*, s.2, 100.

²² Joseph M De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumiyesi*, C. III, İstanbul 1924, s.11-12; Peter Olbricht, "Uchida's Prolegomena zu einer Geschichte der Jou-jan", *Ural-Altaysche Jahrbücher*, Band 26, Wiesbaden 1954, s.99-100; L. Nikolayeviç Gumilev, *Drevniye Tyurki*, Moskva 1967, s.16; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1980, s.93; Ling, *Toba Wei...*, s.25-26, 57-61; Masao Mori, "Sogdluların Orta-Asya'daki Faaliyetleri", *Bellekten*, 47/185, Ankara 1984, s.345; *Uygurlar ve Batı Yurttaki Başka Türk Halklarının Kıskaca Tarihi*, Çev., U. Seyrani, Urimçi 2000, s.113-114.

²³ Henry Hoyle Howorth, "The Westerly Drifting of Nomades from Fifth to the Nineteenth Century, Part VII. The Thukiue or Turks Proper, and the Hoeitche or Uzes", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. I, London 1872, s.243; Stanislas Julien, "Documents sur les Tou-Kiou [Turcs]", *Journal Asiatique*, Tome III, Paris 1864, s.329 Edward Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux*, Petersburg 1903, s.222; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu...*, s.93; Liu, *Die Chinesischen...*, s.7;

getirilmemesi üzerine Bumın, bu kez Batı Tabgaç devletine bir sefir yollayıp, evlilik suretiyle onlarla ilişki kurma dileğinde bulundu. Böyle bir talebin kendi çıkarlarına da uygun düşeceğini bilen Batı Tabgaçlar isteği olumlu karşıladılar²⁴. Herhalde prenses Chang-lo ve Sogdlu bir elçiyi 551 tarihinde Türk ordugâhına gönderdiler²⁵. Bir dış devlet tarafından tanınmak ise, Börülüler ve onlarla beraber yürüyenlere çok önemli bir itibar kazandırdı. Bumın da aynı yıl ölen Wen için baş sağlığı maksadıyla bir elçisini beraberinde 200 at hediye ile Çin'e yolladı. Birbirlerine sıkıca bağlanarak, Börülü ailesi etrafında kenetlenen Türkler²⁶ artık Orta Asya'nın etkili bir gücü haline geldi. Tabgaçlarla aralarındaki evlilik faaliyetleri, bu izdivaç işinin gerçekleşmesi ve bir nev'i tanınma onları harekete geçirmeye yetti.

Akdes Nimet Kurat, "Gök Türk Kağanlığı", *DTCF. Dergisi*, 10/1-2, Ankara 1952, s.11; Ögel, "Doğu Göktürkleri...", s.126; Berthold Spuler, "Geschichte Mittelasiens seit dem Auftreten der Türken", *Handbuch der Orientalistik*, V/V, Leiden/Köln 1966, s.123-124; Hilda Ecsedy, "Trade and War Relations Between the Turks and China in the Second Half of the 6 th Century", *Acta Orientalia*, Tom. 21, Budapest 1968, s.133; Karoly Czegledy, "Göçebe Kavimlerin Doğudan Batıya Göçleri", Çev. Hâmit Zübeyir Koşay, *Bellekten*, C. 35, Ankara 1971, s.307; Ling, *Toba Wei...*, s.26-36, 63; Woo, *Juan-Juan'lar...*, s.78-79.

²⁴ De Guignes, *Hunların, Türklerin...*, C. II, s.276; Howorth, "The Westerly Drifting of Nomades from Fifth to the Nineteenth Century, Part VII. The Thukie...", s.243; Chavannes, *Documents sur...*, s.222; Eberhard, *Geschichte Chinas*, Stuttgart 1971, s.183-184; Spuler, "Geschichte Mittelasiens...", s.124; Y.Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, Leiden-Boston 2003, s.14.

²⁵ Bumın Kagan'a 551 senesinde Çin'den prenses Ch'ang-lo'nun yollandığı söylenmektedir. Bakınız, Ögel, "Doğu Göktürkleri...", s.127; Liu, *Die Chinesischen...*, s.393.

²⁶ Leon Cahun, *Introduction à L'Histoire de L'Asie*, Paris 1896, s.42; Ögel, "Doğu Göktürkleri...", s.127; Ecsedy, "Tribe and Tribal...", s.254; Janos Harmatta, "Irano-Turcica", *Acta Orientalia*, Tomus 25, Budapest 1972, s.272-273; Mori, "Sogdluların Orta...", s.343; Woo, *Juan-Juan'lar...*, s.79; Michael R. Drompp, "Imperial State Formation in Inner Asia: The Early Turkic Empires (6 th to 9 th Centuries)", *Acta Orientalia*, 58/1, Budapest 2005, s.103.

Neticede Juan-juanları büyük bir bozguna uğratarak Asya'nın hâkimi durumuna gelmelerinde, yukarıda da değindiğimiz üzere Börülülere destek olan Tölös kabilelerini ve onların Juan-juanlara vurdukları darbeleri unutmamak gerekir.

Özetle, Türk tarihinin teşkilatsız boyları olan Ogur-Tölöslerin, Kuzey Çin'den başlayarak, Doğu Avrupa'ya kadar uzanan bir saha içerisinde yaşadıkları hakkında değişik kaynaklarda malûmatlara rastlanmaktadır. Bu Türk kabileleri evvela bugünkü Çin'in de kuzeyindeki Ordos-Kansu, daha yukarıda Selenge-Orkun-Togla vadileri ve biraz daha kuzeyde Yenisey-Sayan hattı ile batıda Türkistan, Hazar-Aral çevresi, sonra Karadeniz ve İdil-Ten havalisinde, ayrıca Orta Macaristan'a kadar yayılan bölgelerde, konar-göçer bir hayat sürdürmekte idiler. Hunlar çağında Türk yurdunun çok kuzeyinde yer alan ve henüz kendi il yapılarını oturtamayan Ogur-Tölösler, Orkun Nehrinin doğusundan başlayıp, Doğu ve Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada hayvanlarını otlatıyorlardı.

Sonuç olarak bilhassa Çince belgelerde "Ting-ling, T'ieh-le, T'ie-le" ve "Kao-che" şeklinde adlandırılan, bizim Ogur-Tölös dediğimiz Türklerin bu teşkilatsız gruplarıyla alâkalı yüzlerce belge mevcuttur. Ancak biz bunların hepsini çalışmamız içerisine almaya kalkışsak bir tez veya kitap kadar yer tutar. Dolayısıyla böyle bir yolu ancak genç akademisyenlere tavsiye ediyoruz. Çünkü bu malzemelerin içerisinde Türk tarihi ve kültürü açısından çok güzel bilgiler vardır ve mutlaka bunlarında derli-toplu bir şekilde değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

BAYTUR, Enver, "Çin'deki Eski Kaynaklarda Türklerin İlk Ataları Üzerine", Doğu Türkistan'ın Sesi, 5/17, İstanbul 1988, s. 35-41.

BREGEL, Yuri, An Historical Atlas of Central Asia, Leiden-Boston 2003.

BUTANAYEV, V. Ya-BUTANAYEVA, I.I., Hakaskiy Istoriçeskiy Folklor, Abakan 2001.

CAHUN, Leon, Introduction à L'Histoire de L'Asie, Paris 1896.

CHAVANNES, Edouard, Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux, Petersburg 1903.

CZEGLEDY, Karoly, "Göçebe Kavimlerin Doğudan Batıya Göçleri", Çev. Hâmit Zübeyir Koşay, Belleten, C. 35, Ankara 1971.

Derleme Sözlüğü, C. X, Ankara 1978.

DROMPP, Michael R., "Imperial State Formation in Inner Asia: The Early Turkic Empires (6 th to 9 th Centuries), Acta Orientalia, 58/1, Budapest 2005. s. 101-111

EBERHARD, Wolfram, Çin'in Şimal Komşuları, Çev. Nimet Uluğtuğ, Ankara 1942.

_____, Geschichte Chinas, Stuttgart 1971.

ECSEDY, Hilda, "Trade and War Relations Between the Turks and China in the Second Half of the 6 th Century", Acta Orientalia, Tom. 21, Budapest 1968, s. 131-180.

EL-HVARİZMİ, Mukaddimetü'l-Edeb, Haz. N.Yüce, Ankara 1988.

GOLDEN, Peter B., Türk Halkları Tarihine Giriş, Çev. Osman Karatay, Ankara 2002.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, Türk-Hun Tarihi, Ankara 2012.

_____, Türk Destanlarına Giriş, 2. Baskı, Ankara 2015.

GROUSSET, Rene, Bozkır İmparatorluğu, Çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1980.

GUİGNES, Joseph M., Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi, C. III, İstanbul 1924.

GUMİLEV, Lev. Nikolayeviç, Drevniye Tyurki, Moskva 1967.

HARMATTA, Janos, "Irano-Turcica", Acta Orientalia, Tomus 25, Budapest 1972. s. 263-273

HİRTH, Friedrich, "Nachworte zur Inscript des Tonjukuk", Die Altürkischen Inschriften der Mongolei, Dritte Lieferung, St. Petersburg 1895. s. 37-43

HOWORTH, Henry Hoyle, "The Westerly Drifting of Nomades from Fifth to the Nineteenth Century, Part VII. The Thukiue or Turks Proper, and the Hoeitche

or Uzes”, The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. I, London 1872. s. 242-253

JULIEN, Stanislas, “Documents sur les Tou-Kiou [Turcs]”, Journal Asiatique, Tome III, Paris 1864. s. 453-476

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milli Kültürü, 2. Baskı, İstanbul 1983.

KIRILEN, Gürhan, Göktürklerden Önce Türkler, Ankara 2015.

KURAT, Akdes Nimet, “Gök Türk Kağanlığı”, DTCF. Dergisi, 10/1-2, Ankara 1952. s. 1-56

LİNG, Ling Kao, Toba Wei Sülalesi Devrinde Çin’in Kuzey ve Batı Komşuları, Doktora Tezi, Ankara 1978.

LİU, Mau Tsai, Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-küe), I-II. Buch, Wiesbaden 1958.

MAENCHEN-HELFEN, O., “The Ting-Ling”, Harvard Journal of Asiatic Studies, 4/1, Cambridge 1939, s. 77-86.

Moğolların Gizli Tarihi, Çev. Ahmet Temir, 2. Baskı, Ankara 1986.

MORİ, Masao., “Sogdluların Orta-Asya’daki Faaliyetleri”, Belleten, 47/185, Ankara 1984, s. 339-351.

OLBRİCHT, Peter, “Uchida’s Prolegomena zu einer Geschichte der Jou-jan”, Ural-Altäische Jahrbücher, Band 26, Wiesbaden 1954, s. 90-100.

ÖGEL, Bahaeddin, “İlk Töles Boyları”, Belleten, Sayı 48, Ankara 1948, s. 795-833.

_____, “Doğu Göktürkleri Hakkında Notlar”, Belleten, C. 21, Ankara 1957, s. 81-137.

_____, Türk Mitolojisi, C. I, Ankara 1971.

_____, “Göktürklerden Önce Orta Asya’da Türk Devletleri”, Tarihte Türk Devletleri, C. I, Ankara 1987, s. 69-74.

_____, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 3. Baskı, İstanbul 1988.

PAASONEN, Heikiki, Çuvaş Sözlüğü, İstanbul 1950.

RASONYÍ, “Tuna Havzasında Kumanlar”, Belleten, C. 3, Ankara 1939, s. 401-422.

SAMOLIN, William, "East Turkistan to the Twelfth Century", Central Asiatic Journal, IX, The Hague 1964.

SPULER, Berthold, "Geschichte Mittelasiens seit dem Auftreten der Türken", Handbuch der Orientalistik, V/V, Leiden/Köln 1966, s. 123-310.

Şeyh Süleyman Efendi, Çağataj-Osmanisches Wörterbuch, Bearbeitet von I.Kunos, Budapest 1902.

Uygurlar ve Batı Yurttaki Başka Türk Halklarının Kısaca Tarihi, Çev., U. Seyrani, Urimçi 2000.

WOO, Duck Chan, Juan-Juan'lar, Doktora Tezi, Ankara 1995.

YILDIRIM, Kürşat, Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük, İstanbul 2010.

YUDAHİN, Konstantin Kuzmiç, Kırgız Sözlüğü, Cilt II, 2. Baskı, Çev. Abdullah Taymas, İstanbul 1988.

